Rafał Marek
Uniwersytet Łódzki

PRZYJACIELE CZASEM WODZĄ NA MANOWCE

O WPLYWIE *FAŁSZYWYCH PRZYJACIOŁ TŁUMACZA* NA AKWIZYCJĘ JĘZYKA NIEMIECKIEGO PRZEZ POLAKÓW

SŁOWA KLUCZOWE: błąd językowy, fałszywi przyjaciele tłumacza, interferencja językowa, przekład

Naturalnym jest, iż osoby uczące się języków obcych sięgają po wzorce zaczerpnięte z własnego języka ojczystego — wykorzystują elementy języka ojczystego, towarzyszącego im od narodzin. Dzięki językowi ojczystemu bowiem człowiek uczy się nazywać przedmioty codziennego użytku, wyrażać pierwsze myśli oraz uczucia.

Wpływ języka ojczystego na proces przyswajania nowego języka jest dwojaki — z jednej strony człowiek poznaje uniwersalia swojego języka takie jak części mowy, czasy, głoski, litery etc. (w każdym języku uniwersalia te są bliżej określone zgodnie ze specyfiką danego języka, np. w języku polskim jedynie nazwy własne są pisane wielką literą, natomiast w języku niemieckim — wszystkie rzeczowniki). Z drugiej strony zaś język ojczysty utrudnia naukę języka obcego, ponieważ osoba ucząca się tworzy wypowiedzi w języku obcym, zbyt opierając się na wzorcach z języka ojczystego. Zjawisko to jest częstym źródłem błędów, będących kalkami językowymi, utworzonymi na podstawie języka ojczystego¹.

W języku obcym oraz ojczystym można znaleźć elementy leksykalne, wyróżniające się podobieństwem formalnym (podobną strukturą graficzno-fonetyczną), lecz różniące się pod względem znaczenia (tzw. *fałszywi przyjaciele tłumacza*). Celem niniejszej pracy jest prezentacja zjawiska fałszywych przyjaciół tłumacza w języku niemieckim oraz polskim wraz z omówieniem roli tychże elementów leksykalnych w procesie akwizycji języka niemieckiego przez Polaków. Przedstawieniu tego zagadnienia posłużą liczne egzemplifikacje fałszywych przyjaciół tłumacza wraz z omówieniem ich znaczeń leksykalnych.

¹ Kalki językowe nie zawsze są zjawiskiem negatywnym (błędnym), poparcie tej tezy przedstawiłem na przykładzie następujących kalek językowych polsko-niemieckich: niem. *es kam zu...* – pol. *doszło do...*; niem. *in der Zwischenzeit* – pol. *w międzyczasie* [Marek, 2011, s. 226].

Czym są fałszywi przyjaciele tłumacza?

Termin *fałszywi przyjaciele tłumacza* jest kalką językową francuskiego pojęcia *faux amis de traducteur*, wprowadzonego w 1928 r. przez dwóch językoznawców M. Koesslera i J. Deroquiny. Ryszard Lipczuk wymienia nazwy tego zjawiska lingwistycznego także w innych językach [1992, s. 139]:

- język niemiecki: *falsche Freunde des Übersetzers*,
- język angielski: *false friends of a translator*,
- język rosyjski: *łożnyje družja perewodčika*,
- język czeski: *falešni přátelé překladaatele*.

Nazwa ta jest chętnie używana w wyżej wymienionych językach, mimo że jest nieprecyzyjna, metaforyczna i językoznawcy utworzyli inne, bardziej trafne określenia tego zjawiska lingwistycznego. R. Lipczuk wymienia owe nazwy powstałe w języku polskim: *homonimy międzyjęzykowe*, *złudne odpowiedniki*, *zdradliwe wyrazy*, *zwodnicze odpowiedniki*, *hetermofemy międzyjęzykowe*, *relacje mylących podobieństw międzyjęzykowych*, *aproksymatyzmy*, *tautonimy* [Lipczuk, 2010]. W innej ze swych prac badacz podaje także dwa zasadnicze ujęcia problematyki *fałszywych przyjaciół tłumacza* [za: 1992, s. 139]:

1. *przyjaciele tłumacza w ujęciu węższym* — wyrazy dwóch języków, wykazujące podobieństwo formalne (graficzno-fonetyczne), lecz różniące się znaczeniowo; Lipczuk określił tę grupę *faux amis* mianem *tautonimów* [Lipczuk, 1990, s. 4]², np. pol. *komunikacja* (1. ‘przewożenie ludzi i towarów na określonej trasie’, 2. ‘porozumiewanie się, przekazywanie myśli, informacji’) i niem. *die Kommunikation* (‘porozumiewanie się, przekazywanie myśli, informacji’) [tamże, s. 139];
2. *przyjaciele tłumacza w ujęciu szerszym* — do tej grupy należą:
 - wyrazy o tym samym znaczeniu, ale odmiennej pisowni, np. pol. *agresja* i niem. *die Aggression*;
 - wyrazy różniące się pod względem gramatycznym, np. pod względem rodzaju gramatycznego, jak pol. (ten) *alfabet* i niem. *das Alphabet*;
 - wyrazy różniące się słowotwórczo, np. pol. *niełojalny* i niem. *illoyal*;
 - wyrazy o różnej formie, niesłusznie uchodzące za swe semantyczne odpowiedniki, np. pol. *duży* i niem. *groß*;
 - frazeologizmy o podobnej strukturze formalnej, ale o różnicach semantycznych, np. pol. *tracić głowę* (1. ‘tracić orientację w czymś, nie wiedzieć, jak postępować’, 2. ‘ulec czyjemu urokowi’) i niem. *der Kopf verlieren* (‘tracić orientację w czymś, nie wiedzieć, jak postępować’);

² W językoznawstwie określenie *tautonim* używane jest również w celu nazwania zjawisk w obrębie jednego języka — takie użycie tego terminu jest jednak sporadyczne [Lipczuk, 1990, s. 4].

- wyrazy tego samego języka, różniące się znaczeniami w różnych okresach historycznych, np. pol. *ładny* (kiedyś ‘gładki’) i niem. *das Weib* (kiedyś znaczenie neutralne, obecnie — negatywne).

Falszywi przyjaciele tłumacza odnoszą się z reguły do wyrazów obcego pochodzenia [Lipczuk, 1990, s. 3]. Wśród *faux amis* można wyróżnić wyrazy o następującym rodowodzie [za: tenże, 1992, s. 140]:

- język łaciński, np. pol. *kolidować* (‘być w sprzeczności z czymś’)³ i niem. *kollidieren* (1. ‘zderzać się z kimś/czymś’, 2. ‘być w sprzeczności z czymś’), pol. *kulturalny* (1. ‘odnoszący się do kultury’, 2. ‘dobrze wychowany, taktowny’) i niem. *kulturell* (‘odnoszący się do kultury’) — zdecydowanie najczęściej *faux amis* pochodzi z łaciny;
- język grecki, np. pol. *dramaturg* (‘autor utworów scenicznych, dramatów’) i niem. *der Dramaturg* (‘pracownik radia, teatru, telewizji, zajmujący się doborem tekstów i opracowaniem tekstów przeznaczonych do wystawiania’);
- język francuski, np. pol. *pasażer* (‘osoba podróżująca, korzystająca z jakiegoś środka lokomocji’) i niem. *der Passagier* (‘osoba podróżująca statkiem lub samolotem’);
- język angielski, np. pol. *doping* (1. ‘niedozwolone używanie przez sportowca środków chwilowo zwiększających sprawność organizmu’, 2. ‘pobudzanie, zachęcanie zawodników do walki sportowej’) i niem. *das Doping* (‘niedozwolone używanie przez sportowca środków chwilowo zwiększających sprawność organizmu’).

Falszywi przyjaciele tłumacza niejednokrotnie wprowadzają w błąd nie tylko osoby przyswajające sobie zasady języka obcego, lecz także tłumaczy. Nierzadko błędne opisy znaczeń tychże wyrazów występują także w słownikach dwujęzycznych, np. polsko-niemieckim, niemiecko-polskim. Zagadnienie *faux amis* uchodzi w lingwistyce kontrastywnej za stosunkową młodą problematykę — wg R. Lipczuka [1990, s. 3]. Poniżej przedstawiono najważniejsze słowniki dot. *falszywych przyjaciół tłumacza*:

- polsko-niemiecki: R. Lipczuk, *Mały słownik tautonimów niemiecko-polskich*;
- polsko-rosyjski: J. Koziński, *Słownik wyrazów obcych o podobnym brzmieniu, a odmiennym znaczeniu w języku rosyjskim i polskim*;
- niemiecko-francuski: H. Kühnel, *Kleines Wörterbuch der „faux amis”. Deutsch-Französisch, Französisch-Deutsch*;
- angielsko-francuski: M. Koessler, *Lex faux amis de vocabulaires anglais et américain*;
- rosyjsko-francuski: V.Ł. Muraviev, *Faux amis Ili <łożnyje družja perewodčika>*.

³ Znaczenia omówionych w pracy leksemów tworzone były w oparciu o *Mały słownik tautonimów* R. Lipczuka.

Falszywi przyjaciele tłumacza a internacjonalizmy

Internacjonalizmy — tak samo jak *falszywi przyjaciele tłumacza* — mogą być ropytrywane w węższym i szerszym zakresie. W ujęciu węższym są to wyrazy wykazujące podobieństwo formalne (graficzno-fonetyczne) i semantyczne, zaś w szerszym — internacjonalizmy są również morfemami słowotwórczymi, np. pol. *rzucić na coś okiem* — niem. *ein Auge auf etwas werfen* – angl. *to cast an eye on something* [Lipczuk, 1992, s. 140].

Te same elementy leksykalne można uznać raz za internacjonalizmy, a raz za *falszywych przyjaciół tłumacza* — zależy to od stopnia ujęcia danego zagadnienia — czy ujmujemy internacjonalizmy i *falszywych przyjaciół tłumacza* w wąski zakres, czy szerokim. Przykładem tego mogą być wyrazy pol. *nielejalny* — franc. *deloyal* — niem. *illoyal* (wykazują one różnice w budowie słowotwórczej, lecz nie wykazują różnic semantycznych — ponieważ wyrazy te nie różnią się od siebie pod względem znaczenia, można je uznać za internacjonalizmy; można je także uznać za *falszywych przyjaciół tłumacza*, ponieważ różnią się słowotwórczo) [tamże, s. 141].

Porównując internacjonalizmy z tautonimami można dojść do wniosku, iż tautonimy wykazują podobieństwo formalne i różnice znaczeniowe, zaś internacjonalizmy posiadają podobne znaczenia — czasem tylko mogą wykazywać różnice znaczeniowe. Różnice determinowane są m.in. przez następujące czynniki: różnice w ilości sememów (np. niem. *kollidieren*, ang. *collide* — dwa sememy, pol. *kolidować* — jeden semem), częstotliwość użycia wyrazu, chronologię, przynależność wyrazu do leksyki fachowej lub ogólnej [tamże]. Ponadto internacjonalizmy są leksemami reprezentującymi minimum trzy języki (w tym dwa należące do tej samej rodziny, np. języków słowiańskich), zaś falszywi przyjaciele tłumacza obejmują z reguły pary językowe [tamże].

Falszywi przyjaciele tłumacza a proces akwizycji języka niemieckiego przez Polaków

Polacy uczący się języka niemieckiego napotykać dość często na wyrazy o podobnej budowie formalnej do ojczystych, lecz różniące się na płaszczyźnie semantyki. Owe wyrazy sprawiają niejednokrotnie trudność w przyswajaniu języka obcego, ponieważ kojarzą się ze znaczeniami wyrazów w języku ojczystym, co często prowadzi do błędów językowych, czyli tzw. *interferencji międzyjęzykowej* [Marek, 2011, s. 227]⁴. Podobna forma tych wyrazów jest myląca dla uczniów, poza tym różnice znaczeniowe między *falszywymi przyjaciółmi* nie zawsze dają się wyczytać z kontekstu. Błędy leksykalne wynikające, np. z niewłaściwego użycia *faux*

⁴ *Interferencja językowa* jest to zjawisko wzajemnego oddziaływania co najmniej dwóch języków lub ich struktur [Maras, 2008, s. 191]. Theodor Lewandowski traktuje to zjawisko jako zjawisko negatywne [1973, s. 291]. Wilhelm Bondzio [1980, s. 204 nn.] wyróżnił ponadto *interferencję międzyjęzykową* (zachodzi ona między dwoma językami) oraz *wewnątrzjęzykową* (zachodzi w obrębie jednego języka).

amis są szczególnie niebezpieczne dla procesu komunikacji — błędy ortograficzne są również zjawiskiem negatywnym, ale nie prowadzą do nieporozumień między użytkownikami języka polskiego i niemieckiego [Lipczuk, 1990, s. 4], np. **agresja** pisana przez uczących się jako **Agresion* zamiast *Aggression*, **rytm** pisany jako **Rytmus* zamiast *Rhythmus* [Bawej, 2008, s. 120].

Adam Sitarek zauważa, iż w glottodydaktyce mówi się nie tylko o *falszywych*, lecz także o *prawdziwych przyjaciółach tłumacza*. *Prawdziwymi przyjaciółmi tłumacza* nazywamy słowa dwóch (lub więcej) języków, których struktury formalna oraz znaczenia pokrywają się — osoba ucząca się nie tworzy wówczas błędów językowych, ponieważ leksemy te budzą u niej właściwe skojarzenia [Sitarek, 2007, s. 207], np. ang. *astronaut* — pol. *astronauta*, ang. *cowboy* — pol. *kowboj* [Bawej, 2008, s. 97].

Poniżej zestawiono przykładowe wyrazy z grupy *falszywych przyjaciół tłumacza* dla par polsko–niemieckich⁵.

Tab. 1. Falszywi przyjaciele tłumacza dla języków polskiego i niemieckiego

Lp.	Leksem polski	Leksem niemiecki
1	adapter — 1. ‘gramofon’ (niem. <i>der Plattenspieler</i>), 2. ‘prześciówka umożliwiająca podłączenie danego urządzenia do innego urządzenia’ (niem. <i>der Adapter</i>)	der Adapter — ‘prześciówka umożliwiająca podłączenie danego urządzenia do innego urządzenia’
2	apteka — ‘pomieszczenie, w którym się przygotowuje i sprzedaje lekarstwa’ (niem. <i>die Apotheke</i>)	die Apotheke — 1. ‘apteka’, 2. ‘szafka lub torebka do przechowywania leków przeznaczonych do prywatnego użytku’, 3. ‘sklep, w którym panuje drożyzna’
3	bagaż — 1. ‘rzeczy zapakowane w paczki, walizki, służące do przewożenia środkami lokomocji’ (niem. <i>das Gepäck</i>), 2. ‘zasób wiedzy, nieprzyjemnych doświadczeń’ (niem. <i>die Menge, die Last</i>)	die Bagage — 1. ‘hołota’, ‘motłoch’, 2. ‘bagaż’ (przestarz.)
4	delegat — ‘przedstawiciel jakiejś zbiorowości, członek delegacji’ (niem. <i>der Delegierte(r)</i>)	der Delegat — ‘pełnomocnik papieża’, ‘legat’
5	doping — 1. ‘niedozwolone stosowanie przez sportowca środków farmakologicznych zwiększających chwilowo sprawność organizmu’ (niem. <i>das Doping</i>), 2. ‘pobudzanie, zachęcanie do walki sportowej w formie okrzyków, braw’ (niem. <i>anfeuern</i>)	das Doping — ‘niedozwolone stosowanie przez sportowca środków farmakologicznych zwiększających chwilowo sprawność organizmu’

⁵ Wyjaśnienia znaczeń leksemów tworzone w oparciu o słowniki Lipczuka oraz Dudena.

Lp.	Leksem polski	Leksem niemiecki
6	ekspedient — ‘sprzedawca’ (niem. <i>der Verkäufer</i>)	der Expedient — ‘urzędnik zajmujący się wysyłaniem towarów’
7	gazeta — ‘pismo periodyczne, zazwyczaj codzienne’ (niem. <i>die Zeitung</i>)	die Gazette — ‘gazeta’ (przestarz. lub pejor.)
8	kapela — ‘zespół muzykantów, orkiestra (zwykle ludowa)’ (niem. <i>die Kapelle</i>)	die Kapelle — 1. ‘kaplica’, 2. ‘zespół muzykantów, orkiestra (zwykle ludowa)’
9	kompot — ‘napój z owoców ugotowanych w wodzie z cukrem’ (niem. <i>das Getränk aus Früchten, die in Wasser mit Zucker gekocht wurden</i>)	das Kompott — ‘owoce gotowane z cukrem’
10	kujon — ‘uczeń uczący się bardzo pilnie, ale często mechaniczne, bez zrozumienia’ (niem. <i>der Streber</i>)	der Kujon — ‘łajdak’, ‘szubrawiec’, ‘nicpoń’ (przestarz.)
11	matura — 1. ‘egzamin z zakresu szkoły średniej’ (niem. <i>das Abitur</i>), 2. ‘świadectwo dojrzałości’ (niem. <i>das Reifezeugnis</i>)	die Matura — ‘egzamin z zakresu szkoły średniej (tylko w Austrii i Szwajcarii)’
12	moneta — ‘pieniądz kruszcowy, zwykle w postaci płaskiego krążka z wybitym godłem narodowym’ (niem. <i>die Münze</i>)	die Moneten — ‘pieniądze’ (pot.)
13	prezencja — ‘piękna, okazała powierzchowność’ (niem. <i>das Äußere</i>)	die Präsenz — 1. ‘obecność’, 2. ‘liczba osób obecnych’
14	szmelc — 1. ‘złom metalowy’, ‘odpadki’ (niem. <i>das Alteisen</i>), 2. ‘przedmiot zniszczony, beużyteczny’ (niem. <i>der Schund</i>)	der Schmelz — 1. ‘szkliwo zęba’, 2. ‘miękki, delikatny, uroczy charakter czegoś’
15	tramwaj — ‘pojazd komunikacji miejskiej o napędzie elektrycznym poruszający się po szynach’	die Tramway — ‘tramwaj’ (tylko w Austrii)

Wnioski

Artykuł jest próbą ukazania zgubnego wpływu *falszywych przyjaciół tłumacza* na proces akwizycji języka niemieckiego przez Polaków. *Falszywi przyjaciele* przyczyniają się do powstawania błędów językowych o charakterze interferencyjnym. Błędy te utrudniają komunikację w języku obcym, prowadząc często do nieporozumień między użytkownikami tychże języków. Widząc wyrazy o podobnej budowie, warto być czujnym, gdyż podobieństwo formalne może okazać się zwodnicze.

BIBLIOGRAFIA

- BAWEJ I., 2008, *Błąd leksykalny jako skutek procesów interferencyjnych*, Bydgoszcz.
- BONDZIO W., 1980, *Einführung in die Grundfragen der Sprachwissenschaft*, Leipzig.
- Duden. *Deutsches Universalwörterbuch*, 2006, [CD-ROM], Mannheim.
- LEWANDOWSKI T., 1973, *Linguistisches Wörterbuch*, t. II, Wiesbaden, s. 291.
- LIPCZUK R., 1990, *Mały słownik tautonomów polsko-niemieckich*, Warszawa.
- , 1992, *Internacjonalizmy a „falszywi przyjaciele tłumacza”* [w:] *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Maćkiewicz J., Siatkowski J. (red.) [online], *Język a Kultura*, t. 7 [dostęp 3.10.2012], <http://www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/spis07.htm>.
- , 2000, *Falszywi przyjaciele tłumacza w słownikach niemiecko-polskich* [online] [dostęp 18.10.2012], <http://lipczuk.univ.szczecin.pl/ArtFA.htm>.
- MARAS T., 2007, *Das Wesen und die Mechanismen der sprachlichen Inferferenz* [w:] *Texte und Kontexte. Festschrift für Professor Zenon Weigt zum 60. Geburtstag*, Michoń M., Sadziński W. (red.), Łódź, s. 191–203.
- MAREK R., 2011, *Błędy w tłumaczeniu leksemów polskich na język niemiecki* [w:] *Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców*, Biernacka M., Wojenka-Karasek M. (red.), Łódź, s. 223–229.
- SITAREK A., 2007, *Typologieversuch der „falschen Freunde” vom glottodidaktischen Standpunkt aus* [w:] *Varietäten in deutscher Sprache und Literatur. Professor Roman Sadziński zu Seinem 60. Geburtstag gewidmet*, Michoń M., Sadziński W. (red.), Łódź, s. 189–210.